

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ІНСТИТУТ ФІЛОЛОГІЇ

МІЛЬЧЕНКО Ольга Сергіївна

УДК 81'1'37

**СЕМАНТИЧНІ ДЕВІАЦІЇ В НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ
ТЕКСТАХ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2011

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Українському мовно-інформаційному фонді
Національної академії наук України

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, професор
Чумак Володимир Васильович,
заступник директора Українського
мовно-інформаційного фонду
Національної академії наук України

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Бацевич Флорій Сергійович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка, завідувач
кафедри загального мовознавства

кандидат філологічних наук, доцент
Доценко Олена Леонідівна,
Київський університет імені Бориса
Грінченка, доцент кафедри української
мови та методики навчання

Захист відбудеться «28» жовтня 2011 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.19 в Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (01601, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 14, к. 63).

Із дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка (01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, к. 12).

Автореферат розіслано «28» вересня 2011 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філологічних наук, доцент

Гнатюк Л. П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Системно-функціональний підхід, який активно використовується у сучасних лінгвістичних дослідженнях, вимагає не тільки докладного вивчення структури одиниць різних рівнів мовної системи, а й врахування умов їх ефективного функціонування у комунікативних актах різних типів. Це зумовило появу багатьох нових наукових дисциплін, що виникли на межі різних наук, оскільки мова – це та знакова система, якою послуговується значна кількість галузей знань, таким чи іншим чином модифікуючи та кодифікуючи її. Однією із таких наук є юридична лінгвістика – дисципліна, яка виникла на межі мовознавства та юриспруденції і вивчає питання мовного оформлення юридичних текстів, проблеми уніфікації їх термінологічної системи, лінгвістичної експертизи та ін. Незважаючи на те, що статусу окремої науки юридична лінгвістика набула не так давно, проблеми, які вона вирішує, вже перебували у полі дослідницького інтересу досить тривалий час, можна із великим ступенем вірогідності припустити – з часів появи юридичних текстів як таких. Наукове вивчення окремих питань юридичної лінгвістики спостерігаємо з другої половини ХХ століття, коли накопичився досить значний масив представлених у мовному вираженні артефактів юриспруденції, які потребували впорядкування та кодифікації.

У східнослов'янській лінгвістиці проблеми мовного упорядкування юридичних текстів, зокрема нормативно-правових актів, перебували в центрі уваги таких дослідників, як Н. В. Артикуца, І. М. Грязін, Т. В. Губасва, О. Л. Доценко, А.С. Піголкін, Ю. Ф. Прадід, Т. В. Радзієвська, А. Ф. Черданцев, Л. І. Чулінда, А.А.Ушаков та ін. Серед інших актуальних проблем аналізувалися питання юридичної термінології, синонімії правничих термінів, відповідності їх змісту та форми, типології, доцільності вживання технічних термінів у нормативно-правових актах, які регламентують різні сфери суспільних відносин тощо. Особливої ваги набуває визначення таких способів побудови текстів нормативно-правових актів, які б дозволяли найбільш точно й адекватно матеріалізувати інтенції законодавця. У зв'язку із цим посилюється інтерес учених до виявлення різноманітних відхилень у текстових одиницях, що спостерігаємо у наукових працях В.А.Широкова, який досліджує особливості логіко-лінгвістичних аномалій у нормативно-правових актах. Однією із основних причин лінгвістичної недосконалості законодавчих документів є відносно невисокий рівень професійного володіння авторами літературною мовою як єдиним засобом матеріалізації права, що призводить до появи різного роду мовних девіацій та логічних аномалій у нормативно-правових текстах.

Актуальність вибору теми визначається необхідністю проведення багатоаспектного наукового дослідження семантичних девіацій у текстах нормативно-правових актів України. Питання статусу та класифікаційних ознак мовних аномалій висвітлювалися в працях Ю. Д. Аapresяна, Н. Д. Арутюнової, Ш.Баллі, Ф. С. Бацевича, О. Н. Єрмакової, І. М. Кобозевої, О. С. Кубрякової, Н.І.Лауфер, Т. В. Радзієвської, О. О. Селіванової, Ц. Тодорова, А. Фрея, Н.Хомського та ін. Однак у полі наукового інтересу дослідників перебували тексти художнього стилю мовлення, тоді як текстовий матеріал інших стилів та дискурсивних практик аналізувався лише побіжно.

Наше дослідження семантичних девіацій у текстах нормативно-правових актів України здійснювалося на матеріалі чинних кодексів, збережених у корпусі

«Законодавство України», який є частиною Українського національного лінгвістичного корпусу, створеного в Українському мовно-інформаційному фонді Національної академії наук України.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках наукової теми Українського мовно-інформаційного фонду НАН України «Лінгвістичні та системотехнічні принципи лексикографування та маркування синтаксичних структур» (6541030).

Тему дисертації затверджено Науковою координаційною радою «Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності» НАН України (протокол № 1 від 22 лютого 2007 року).

Мета дослідження – виявлення та аналіз семантичних особливостей девіацій у текстах українських нормативно-правових актів. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- проаналізувати лінгвістичну літературу з питання мовних девіацій та обґрунтувати теоретичні засади їх вивчення;
- з'ясувати специфіку корелятивних відношень дихотомії мовна норма / мовна аномалія у текстових різновидах;
- визначити особливості юридичного тексту та функціональний статус девіантних вживань у ньому;
- дослідити тексти чинних українських кодексів з погляду нормативності вживання мовних одиниць, створивши базу даних із семантичних девіацій;
- встановити класифікаційні параметри девіантних вживань;
- виробити рекомендації для упорядкування семантико-синтаксичного оформлення текстів нормативно-правових актів і уникнення девіантних вживань при створенні законодавчих документів.

Об'єктом дисертаційного дослідження є тексти нормативно-правових актів України, а саме – чинних українських кодексів (проаналізовано 20 документів, 737 контекстів).

Предметом дослідження є семантичні девіації у нормативно-правових текстах.

Джерельною базою дисертаційної праці став корпус «Законодавство України» (<http://lcorp.ulif.org.ua/>), створений в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України.

Мета й завдання дисертаційної праці зумовили використання відповідних **методів дослідження**. Для виявлення аномальних конструкцій у нормативно-правових текстах використано метод спостереження. Аналіз девіантних текстових одиниць здійснено за допомогою описового методу з елементами порівняльного аналізу, а також методів семантичного та компонентного аналізу. Результати роботи одержано із застосуванням методів комп'ютерної лінгвістики шляхом використання корпусних технологій – інструментарію «Українського національного лінгвістичного корпусу».

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше на матеріалі текстів нормативно-правових актів України здійснено дослідження семантичних девіацій у юридичних документах. З'ясовано основні чинники, що зумовлюють семантичну аномальність відповідних текстових структур; сформовано та проаналізовано базу девіантних вживань у текстах чинних кодексів; виявлено таксономічні ознаки та створено класифікацію семантичних девіацій у нормативно-правових текстах; вироблено рекомендації щодо

семантико-синтаксичного оформлення текстів нормативно-правових актів із метою пропедевтики семантично аномальних слововживань.

Теоретичне значення одержаних результатів. Узагальнення і висновки, подані в дисертації, доповнюють деякі аспекти загальнолінгвістичної семантичної теорії, що стосуються питань нормативної семантичної сполучуваності слів у певних функціональних мовних різновидах; статусу аномалій як особливого предмета досліджень лінгвістичної науки. Запропонована авторська класифікація девіацій у текстах нормативно-правових актів доповнює та розширює наявні у сучасній девіатології типологічні рамки ненормативних мовних явищ. Вироблення рекомендацій щодо семантико-синтаксичного оформлення нормативно-правових актів є однією з перших спроб уніфікованого підходу до нормативності юридичних текстів.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що обґрунтовані в ньому положення, а також проаналізований фактичний матеріал можуть бути використані у процесі викладання курсів лексичної та граматичної семантики, стилістики сучасної української мови, при підготовці спецсеминарів та спецкурсів із стилістики та культури української мови. Результати проведеного дослідження, а саме приклади нормативної семантико-синтаксичної структури конструкцій на місці девіантних вживань, можна рекомендувати як зміни до текстів аналізованих нормативно-правових актів. Вироблені рекомендації щодо побудови юридичних текстів можна використовувати при укладанні та лінгвістичній експертизі текстів нормативно-правових актів.

Структура праці. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури (191 позиція). Загальний обсяг дисертації – 178 сторінок, основного тексту – 161 сторінка.

Апробація результатів дисертації. Результати досліджень було представлено на Міжнародній науковій конференції „Взаємодія лексичної і граматичної семантики” (Київ, 2008), Всеукраїнській конференції молодих науковців «Прикладна лінгвістика: проблеми і рішення» (Миколаїв, 2008), Міжнародній науковій конференції „Пріоритети германського та романського мовознавства” (Луцьк, 2009), X Міжнародній науковій конференції «Семантика мови і тексту» (Івано-Франківськ, 2009), IV Міжнародній науковій конференції „Горизонти прикладної лінгвістики та лінгвістичних технологій” (Партеніт, 2008) та V Міжнародній науковій конференції „Горизонти прикладної лінгвістики та лінгвістичних технологій” (Київ, 2009).

Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях відділу лінгвістики та вченої ради Українського мовно-інформаційного фонду НАН України.

Публікації з теми дисертації. Результати дисертаційного дослідження відображено у п'яти статтях, опублікованих у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, окреслено її зв'язок із науковою тематикою Українського мовно-інформаційного фонду НАН України, де було виконано дисертаційну працю, сформульовано мету та завдання дослідження, його об'єкт та предмет, визначено джерельну базу, вказано методи,

наукову новизну дослідження, визначено теоретичну та практичну цінність дисертаційної праці.

У першому розділі **„Теоретичні засади вивчення мовних девіацій у сучасній лінгвістиці”** здійснено аналіз сучасних наукових підходів до вивчення та класифікації аномальних мовних явищ у зарубіжній та вітчизняній лінгвістиці, з'ясовано диференційні ознаки юридичного тексту як компонента структури правничого дискурсу, визначено термінологічне поле дисертаційного дослідження, встановлено статус девіантних вживань у текстах нормативно-правових актів.

Інтерес лінгвістів до різноманітних типів відхилень від мовних норм завжди поєднувався з особливою увагою до кодифікації мови, тобто вироблення найоптимальніших способів користування мовними засобами для задоволення комунікативних потреб суспільства. Особливої ваги набуває поняття норми як сукупності мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування у певний період розвитку мови і суспільства. З історії мовознавства відомо, що з появою нових мовознавчих дисциплін – комунікативної лінгвістики, психолінгвістики та соціолінгвістики активізувалися дослідження, в яких аналізуються різноманітні мовленнєві ситуації та засоби їх вербальної реалізації, взаємовідношення між ситуацією спілкування та відповідними їй мовними моделями, кореляція ментальних та мовленнєвих процесів і вироблення теорії комунікації, пов'язаної із встановленням певних правил спілкування, що забезпечує успішну реалізацію будь-якої комунікативної моделі і дозволяє уникнути різноманітних помилок, відхилень від мовних норм.

Активізація процесу вивчення мовних аномалій у другій половині ХХ століття зумовлюється залученням до предметного поля лінгвістики питань породження мовлення, його етапів, кореляції мовлення та мислення тощо. Проблема встановлення типів девіацій, їх класифікаційних ознак у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці аналізувалась не так часто. Серед дослідників цієї проблеми звертає на себе увагу твердження французького вченого Ш. Баллі, що саме відхилення від мовної норми розкривають природу і закономірності її функціонування, дозволяють спрогнозувати зміни, яких вона зазнає. Розвиваючи цю думку, російська дослідниця Н. Д. Арутюнова стверджує, що власне аномалія і породжує норму; ненормативність у природньому світі мови допомагає визначити норму і правило, адже людина сприймає світ вибірково і передусім помічає аномальні явища.

У науковій літературі на позначення мовних аномалій вживаються різні терміни: «комунікативний шум» (О. О. Селіванова), «перешкоди у спілкуванні» (М.Д. Феллер), «нульовий ступінь письма» (Р. Барт, В. Г. Гак), «мовні аномалії» (Ю.Д. Апресян, Н. Д. Арутюнова), «мовленнєві невдачі» (О. В. Кукушкіна), «мовні (мовленнєві) девіації» (Ф. С. Бацевич) та ін. На нашу думку, найбільш вдалим терміном на позначення різноманітних типів порушень власне мовних норм, мовленнєвих конвенцій, стратегій мовлення, імплікацій та імплікатур дискурсу тощо в «нормальних» станах свідомості є «мовна (мовленнєва) девіація» [Ф.С.Бацевич]. У той же час пропонуємо доповнити термінологічне поле поняття «девіація» видовим щодо нього поняттям «девіатив», яке позначає конкретні текстові одиниці із явищами когнітивно-лінгвального, тобто абстрактного порядку, – девіаціями.

Дискусійним у лінгвістиці також залишається визначення класифікаційних принципів, критеріїв і таксономічних ознак девіацій. Особливу роль у розробці

цієї теорії відіграли наукові праці американського лінгвіста Н. Хомського, який досліджував мовні девіації паралельно із системним вивченням граматичної будови речення і виділив три загальних типи ненормативної семантико-синтаксичної структури речення: суто синтаксичні, суто семантичні і проміжні, семантико-синтаксичні аномалії. Враховуючи узагальнення Н. Хомського, французький дослідник болгарського походження Цветан Тодоров проаналізував семантичні аномалії як порушення правил селекції (за умови правильної категоризації та субкатегоризації) і запропонував власну таксономію мовних аномалій, визначаючи їх як семантико-синтаксичні явища і виділяючи такі види: комбінаторні аномалії, які враховують комбінаторні характеристики слів, тобто їх сполучуваність, що задається селекційними обмеженнями; логічні аномалії (тавтології, контрадикції, парадокси); антропологічні аномалії, де смисл видається сумнівним через соціальні причини.

У колективній праці «Про типологію комунікативних невдач» Б.Ю.Городецького, І. М. Кобозевої, І. Г. Сабурової відзначається, що при визначенні і упорядкуванні комунікативних девіацій потрібно враховувати такі важливі критерії, як наслідки комунікативних помилок та їх джерела, хоча автори дотримуються гомогенного підходу, при якому аномальні явища класифікуються за джерелами із виділенням комунікативних невдач, породжених обставинами комунікативного акту. О. М. Єрмакова та О. А. Земська у праці «Про побудову комунікативних невдач» визначають три типи комунікативних невдач із точки зору їх причин: 1) комунікативні невдачі, які породжуються мовною будовою; 2) комунікативні невдачі, викликані відмінностями мовців; 3) комунікативні невдачі, спричинені прагматичними факторами. Н. Д. Арутюнова розглядає мовні аномалії з метою виявлення дії відхилень від мовних норм, що бере свій початок у ділянці сприйняття світу, надаючи інформацію для комунікації, яка, проходячи через сферу спілкування, відкладається у лексичній, словотвірній та синтаксичній семантиці та завершується у царині словесної творчості. З огляду на це дослідниця зосереджує свою увагу на тих мовних одиницях, що входять до структури певного тексту і найчастіше зазнають аберацій – параметричної лексики, словотвірних засобів (зокрема, афіксів привативного значення), заперечних синтаксичних конструкцій та ін.

В українському мовознавстві над цією проблемою працювали Ф. С. Бацевич, Т.В.Радзівська, О. О. Селіванова, М. Д. Феллер. Так, О. О. Селіванова, досліджуючи проблему класифікації аномалій, пропонує розглядати ознаки, механізми і відповідні типи девіацій на базі рівневої структури комунікативної ситуації. Ф. С. Бацевич вважає, що типологічна характеристика девіацій повинна базуватися на комунікативних засадах диференціації таких явищ. Основою цієї класифікації стали результати авторських досліджень процесів породження мовлення, мислеоформлення, механізмів взаємодії у системі адресант – текст – адресат, які були отримані психолінгвістикою, когнітологією, теорією мовленнєвих актів, прагматикою та ін. Виникнення девіацій учений пов'язує із виокремленням етапів вербалізації комунікативного задуму адресанта, кожен із яких може породити відхилення певних типів відповідно до механізмів, задіяних комунікантом при вербалізації того чи іншого когнітивного модуля. Девіації іншого типу можуть виникнути на етапі безпосереднього включення учасників комунікативного акту у процес спілкування і пов'язані із різноманітними дискурсивними афектами.

Вважаючи класифікацію девіацій Ф. С. Бацевича найбільш послідовною та обґрунтованою із відомих у східнослов'янському мовознавстві, звертаємо увагу на специфіку її структури, яка дозволяє об'єднати переважну більшість семантичних типів мовних аномалій на комунікативному рівні. Дослідник пропонує поділяти девіації на дві групи: девіації, пов'язані з мовною компетенцією адресанта та девіації, пов'язані з комунікативною компетенцією мовців. Якщо девіації першого типу мають лінгво-когнітивну природу і пов'язані з проблемами вербалізації комунікативного наміру мовця, то мовні відхилення другого типу спричиняються дезорієнтацією комуніканта у дискурсі, до якого він залучається у процесі спілкування. Тому девіації першого типу – це власне відхилення від норм, а явища другого типу кваліфікуються як наслідки неприйняття мовцем дискурсивних імплікатур та відповідних комунікативних конвенцій і визначаються як комунікативні невдачі.

Творче застосування запропонованих положень знайшло відображення при встановленні особливостей семантики девіантних вживань, виявлених у текстах чинних українських кодексів, які збережені у корпусі «Законодавство України», створеному в Українському мовно-інформаційному фонді Національної академії наук України.

Зауважимо, що аномальні явища у текстах офіційно-ділового стилю мають особливий статус, оскільки основними вимогами до комунікації, в яку включено такі тексти, є максимальна точність та однозначність інформації як на вході, так і на виході системи породження – сприйняття – тлумачення текстового матеріалу, адже, як слушно наголошує Т. В. Радзівська, у сфері циркуляції ділових документів учасники комунікації виступають як партнери в діловому спілкуванні, закони й правила якого характеризуються імперативністю, а відхилення від них розцінюються як серйозні комунікативні помилки, здатні призводити до руйнації спілкування.

Дослідники, які займалися проблемою лінгвістичного упорядкування текстів нормативно-правових актів, акцентують увагу на специфічних рисах юридичної мови та текстів. Зокрема, Н. В. Артикуца визначає мову права як функціональний різновид літературної мови з характерними лінгвостилістичними та структурно-жанровими ознаками, обумовленими специфікою правової сфери та комунікативно-професійними потребами в ній. Юридична мова як соціально та історично сформована сукупність засобів різних рівнів організації мови являє собою поліфункціональну, відкриту і багаторівневу систему, яка, будучи підсистемою літературної мови, виконує низку функцій: номінативну (називання правових реалій та понять); гносеологічну (знаряддя і спосіб правового пізнання, оволодіння суспільно-правовим досвідом); аксіологічну (правова та морально-етична оцінка); комунікативну (спілкування); регулювально-волюнтативну (правове регулювання людської поведінки та суспільних відносин через волевиявлення суб'єкта права та вплив на правосвідомість); культураносну (збереження й передача правового знання та правової культури); естетичну (мовностилістична довершеність тексту закону як еталон для усіх юридичних документів) [А. С. Піголкін].

Для законодавчого тексту основним завданням є не опис подій, фактів, почуттів і переживань людей, а владний припис суб'єктам права певної моделі поведінки. Все це визначає такі особливості мови законодавства: офіційний характер, документальність зовнішнього мовного вираження думки законодавця;

ясність і простоту мови законодавства; максимальну точність мови законодавства, тобто досягнення найбільшої відповідності між ідеєю, думкою законодавця і втіленням цієї думки в законодавчій формулі; економність використання у текстах нормативних актів мовних засобів; логічну зв'язність і послідовність викладу; експресивну нейтральність нормативного тексту; превалювання динамічного, а не статичного боку явищ у поняттях, які використовуються законодавцем; безособовий, неіндивідуальний характер стилю законодавчих положень; формалізацію мови законодавства [А. Ф. Черданцев].

Наші спостереження над текстами нормативно-правових актів України виявили, що означені вимоги до текстового оформлення нормативно-правових актів дотримуються авторами не завжди послідовно, що пов'язуємо з відсутністю у вітчизняному законодавстві та лінгвістиці спеціальних наукових праць кодифікаційного характеру, які б допомагали регламентувати способи семантико-синтаксичної і логічної побудови тексту та відповідних тлумачень нормативно-правових актів. Ігнорування мовних особливостей правничого дискурсу при постійному збільшенні кількості законодавчих документів призводить не тільки до порушення норм літературної мови, а й до неадекватного тлумачення текстів нормативно-правових актів.

Другий розділ **«Лінгвотекстові девіації у семантичній структурі нормативно-правових актів України»** присвячено аналізу девіантних вживань, пов'язаних із порушенням норм різних рівнів мовної системи у текстах нормативно-правових актів України, з'ясуванню когнітивних механізмів їх породження та таксономічних ознак.

Принципи встановлення класифікаційних ознак аномальних мовних вживань у текстах нормативно-правових актів обґрунтовуються у дисертації з врахуванням традиційного розуміння аномалій як відхилень від норми на певному мовному рівні у поєднанні з результатами комунікативно-когнітивного підходу, за допомогою якого визначаються причини та механізми виникнення того чи іншого девіатива. Відомо, що текст нормативно-правового акту є більш «закритою», захищеною від нескінченної можливості інтерпретацій, системою, ніж художній, тому побудова офіційно-ділових текстів певною мірою канонізується, що дозволяє експлікувати девіації саме як відхилення на певному мовному рівні [А.Ф.Черданцев, Л.І.Чулінда].

У дисертаційній праці запропоновано авторський підхід до упорядкування і визначення ієрархії таксономічних ознак девіацій, виявлених у текстах нормативно-правових актів. Вважаємо за доцільне виділити такі типи і види девіаційних одиниць:

I. Лінгвотекстові девіації: 1) лексико-семантичні; 2) граматико-семантичні; 3) функціонально-семантичні.

II. Логіко-семантичні девіації: 1) логіко-лінгвістичні; 2) онтологічні.

Серед лінгвотекстових девіацій, тобто таких відхилень від норми, які спричинені, перш за все, мовною компетенцією автора тексту, одну з найчисельніших груп формують лексико-семантичні аномалії. Девіації даного типу виникають на тому етапі породження тексту як основної одиниці мовлення, коли початковий каркас майбутнього висловлювання – пропозиція – заповнюється конкретним лексичним матеріалом, який добирається автором із власного лексикону відповідно до конкретної мовленнєвої ситуації [Ф. С. Бацевич, І.М.Кобозєва]. Наші спостереження показують, що в текстах нормативно-правових актів вибір автором певного слова не завжди є адекватним лексичній

архітектурі висловлювання. Так, у тексті *«У разі перетворення до нової юридичної особи переходять усе майно, усі права та обов'язки попередньої юридичної особи.»* (Цивільний кодекс України) крім недоречно вжитого терміна *перетворення* звертає на себе увагу невдало побудована синтаксична конструкція, адже залишається невідомим, що саме і на що перетворюється. Правильною і логічно послідовною вважаємо таку побудову висловлювання: *У разі реорганізації до нової юридичної особи переходять усе майно, усі права та обов'язки попередньої юридичної особи.* Також помилковим, на нашу думку, є вживання терміна в такому прикладі: *«Коли особа, що брала участь в проведенні слідчої дії, відмовиться підписати протокол, то це зазначається в протоколі і стверджується підписом особи, яка провадила слідчу дію.»* (Кримінально-процесуальний кодекс України). У цьому випадку простежується неадекватне номінування дії, оскільки в значенні дієслова *стверджувати* наявна сема процесуальності, а стверджувати можна думку (процес) і т.п. Нормативним у даному контексті є вживання лексеми *затверджується*, яка узгоджується із іменниковим предикатом *підпис* у значенні завершеності дії, наявності її результату.

У текстах досліджених нормативно-правових документів зафіксовано випадки порушення законів семантичної сполучуваності слів, наприклад: *«Суддя, встановивши, що заяву про вжиття запобіжних заходів подано без додержання вимог, викладених у статті 43-3, або не оплачено державним митом, виносить ухвалу про залишення заяви без руху, про що повідомляє заявника і надає йому строк для виправлення недоліків.»* (Господарський процесуальний кодекс). Нагадаємо, що мито – це грошовий збір, який справляється державою за певний вид послуг [Словник юридичної термінології]. Наведена фраза із тексту означає, що заяву не оплачено державним грошовим збором, тобто державний службовець вимагає оплати за прийняття до розгляду заяви у представників митної служби. Абсурдність висловлювання може бути усунено за допомогою правильно побудованої конструкції – *заяву про вжиття запобіжних заходів подано без додержання вимог, викладених у статті 43-3, або за неї не сплачено державне мито.*

Крім того, у нормативно-правових актах аномаліями, що експлікуються із лексико-семантичного оформлення досліджених текстів, є скорочення пропозитивної структури висловлювання. Девіації такого роду виникають тоді, коли один із фреймів пропозиції залишається нелексикалізованим, отже, семантичній і, відповідно, синтаксичній структурі в цілому бракує певного компонента (одного чи кількох членів речення) та смислової прозорості, а інколи – й завершеності. Наприклад: *«У випадках, зазначених у пунктах 1 і 2 цієї статті, досудове слідство може бути зупинене тільки після того, як слідчий винесе постанову про притягнення певної особи як обвинуваченого і виконає всі слідчі дії, проведення яких можливе у відсутності обвинуваченого, а також вживе заходів до збереження документів та інших можливих доказів у справі.»* (Кримінально-процесуальний кодекс України). У даному висловлюванні скорочення пропозитивної структури відбулося на етапі лексикалізації предиката *притягнення*, що певним чином ускладнює розуміння речення в цілому; залишається невідомим, до чого притягують особу як обвинуваченого. Виходячи з характеру та змісту аналізованого документу, можна передбачити, що особу притягують до кримінальної відповідальності, проте в тексті закону це не прописано.

Іноді у досліджуваних текстах пропозитивна структура висловлювання може зазнавати значного скорочення: «**Майно суб'єктів господарювання може бути закріплено на іншому праві** відповідно до умов договору з власником майна.» (Господарський кодекс України). У наведеному прикладі відсутні два компоненти пропозитивної структури речення – потенційний додаток (*закріплено за ким?*) та частина обставинного комплексу (*закріплено яким чином? на підставі іншого права*). Якщо пропущену частину обставинного комплексу можна експлікувати зі змісту речення, то додаток – лише з невеликою долею вірогідності (*закріплено за ким? за ними – суб'єктами господарювання*), що дає підстави для варіативності тлумачення тексту нормативно-правового акту.

Граматики-семантичні девіації виникають на етапі побудови поверхневої структури висловлювання, коли когнітивна структура майбутнього речення знаходить своє вираження через ті мовні ресурси та моделі, які найбільш адекватно передають систему відношень повідомлюваних автором фактів. Такі ресурси та моделі представляє граматичний рівень мовної системи, оскільки саме одиницям граматики (зокрема, реченню як частині тексту) притаманна певна смислова завершеність та наявність закінченої думки.

Серед аналізованих граматики-семантичних девіацій виділяються аномалії, що виникають на етапі побудови поверхневої структури текстових одиниць, коли лексикалізація певних компонентів пропозитивної структури висловлювання здійснюється без урахування характеру граматичних відношень та зв'язків між членами майбутнього речення або його частинами [Ф. С. Бацевич, Н.Хомський]. Виявом граматичної девіантності такого висловлювання може виступати інверсивний порядок використання не тільки окремих слів, а й цілих смислових блоків, наприклад: «**Касаційна скарга (подання) не приймається до розгляду і повертається судом, якщо: 1) касаційна скарга (подання) підписана особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не зазначено; 2) скаргу (подання) подано після закінчення строку, встановленого для її подання, без клопотання або таке клопотання відхилено про відновлення цього строку.**» (Господарський процесуальний кодекс України). Вважаємо, що у наведеному прикладі порушено логіко-смислові відношення між компонентами синтаксичної структури, що спричинено диспозиційністю неузгодженого означення *про відновлення цього строку* відносно додатка *клопотання*. Аграматизм висловлювання спричиняється неузгодженістю компонентів синтаксичної структури за родами: «**Особа, що розмістила (видала) цінний папір, та особи, що індосували його, відповідають перед її законним володільцем солідарно. У разі задоволення вимоги законного володільця ордерного цінного паперу про виконання посвідченого цим папером зобов'язання однією або кількома особами з числа тих, хто зобов'язався за цінним папером, вони набувають право зворотної вимоги (регресу) щодо інших осіб, які зобов'язалися за цінним папером.**» (Цивільний кодекс України). У першому реченні наведеного тексту закону виявлено неузгоджені за родами додатки та означення: *цінний папір* – чоловічого роду, а корелююче з ним означення *її* вжито у формі жіночого роду. Даний приклад також демонструє аномальне відмінкове керування у словосполученні з другого речення: *набувають* (Р.в.: кого? чого?) *права*, проте у тексті залежний компонент помилково вжито у знахідному відмінку. Інколи неузгодженість текстових одиниць за родами та числами призводить до неоднозначних тлумачень тексту: «**Орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, зобов'язана діяти в інтересах юридичної**

особи, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень.» (Цивільний кодекс України). У поданому прикладі частина складеного дієслівного присудка узгоджується за родом лише з одним із підметів-синонімів – *особа зобов'язана*, тоді як семантично другий підмет-синонім – *орган* – не прив'язується до вираженого у тексті закону правового припису. Граматично та семантично коректною для даного контексту є форма множини дієприкметника *зобов'язаний*: *орган або особа зобов'язані діяти*, вживання якої дозволило б уникнути небажаних помилкових варіантів тлумачення тексту нормативно-правового акту.

Граматична аномальність іноді простежується при порушенні логічної стрункості висловлювання: «У разі видужання фізичної особи, цивільна дієдатність якої була обмежена, або **такого поліпшення її психічного стану, який** відновив у повному обсязі її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, суд поновлює її цивільну дієдатність.» (Цивільний кодекс України). У такому випадку граматична форма чоловічого роду займенника *який* вказує на те, що він співвідноситься із іменником *стан*, проте виражений наведеним реченням правовий припис пов'язаний не із психічним станом як таким, а саме із можливістю його поліпшення. Займенник *який* логічно співвідноситься з іменником *поліпшення*, тим більше, що біля цього іменника стоїть вказівний займенник *такий*, що утворює з *який* корелятивну пару. Оскільки обидва займенники залежать від іменника *поліпшення*, то за логікою *який* мав би вживатися у формі середнього роду: ***такого поліпшення її психічного стану, яке....***

Функціонально-семантичні девіації у текстах нормативно-правових актів найчастіше виявляються результатом авторського ігнорування характеру потенційної комунікативної ситуації, в яку включено такі тексти, реєстру мовлення, властивого юридичній сфері, аж до порушень імплікатур правового дискурсу [Ф.С.Бацевич]. Це простежується у стилістичному оформленні такої текстової одиниці правового документа, як: «Відмова від права вийти з повного товариства є **нікчемною**.» (Цивільний кодекс України). Вживання слова *нікчемний* в українській мові вказує на знижений реєстр мовлення, не витримує вимог стилістичної нейтральності і в тексті нормативно-правового документа є недоречним; натомість пропонуємо вжити стилістично нейтральний синонім *недійсний*.

Трапляється у текстах досліджених нормативно-правових актів також вживання просторічних лексичних елементів. Наприклад: «Доказами в кримінальній справі є **всякі фактичні дані**, на підставі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, **винність** особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюються: **показаннями** свідка, **показаннями** потерпілого, **показаннями** підозрюваного, **показаннями** обвинуваченого, висновком експерта, речовими доказами, протоколами слідчих і судових дій, протоколами з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-пошукових заходів, та іншими документами.» (Кримінально-процесуальний кодекс України). Слово *всякий* належить до шару просторічних, а отже – функціонально маркованих елементів української мови, тому його слід замінити на стилістично нейтральний, прийнятний для офіційно-ділового тексту синонім *будь-який*; сумнівним також є статус слова *показання*, яке

хоч і вживається в українській мові, проте має більш вдалий, на нашу думку, літературний аналог *свідчення*, закріплений традицією побутування у рамках юридичного дискурсу. Прикладом неуніфікованості юридичної термінології є слово *винність*, поряд з яким у текстах нормативно-правових актів активно вживається лексема *винуватість*; отже, існує нагальна потреба затвердити єдиний термін на позначення даного юридичного поняття.

Інколи функціональна правомірність вживання термінів у юридичних текстах зумовлена як їх граматичною, так і деривативною семантикою, наприклад: *«В резолютивній частині обвинувального вироку повинні бути зазначені: прізвище, ім'я та по-батькові підсудного; кримінальний закон, за яким підсудного визнано винним; покарання, призначене підсудному по кожному з обвинувачень, що визнані судом доведеними; остаточна міра покарання; тривалість іспитового строку, якщо застосовано звільнення від відбування покарання з випробуванням; рішення про цивільний позов; процесуальні дії або оперативно-розшукові заходи, проведені з порушенням законодавства, у разі їх виявлення; рішення про речові докази і судові витрати; рішення про залік попереднього ув'язнення; рішення про запобіжний захід до набрання вироком законної сили і вказівка про порядок і строк оскарження вироку.»* (Кримінально-процесуальний кодекс України). Сумнівною видається семантична відповідність слова *обвинувальний* лексемі *вирок*, тому що *обвинувальний* має тільки атрибутивне значення, до того ж деривативна похідність його також викликає питання (*обвинувальний* – віддієслівний атрибутив, отже, за логікою його дериваційною базою має бути дієслово *обвинувати*, якого в українській мові просто немає); семантико-синтаксична трансформація даного словосполучення дає вихідну структуру *вирок, який обвинувачує кого-небудь*, а результатом зворотного процесу (перетворення речення на словосполучення) є конструкція *обвинувачувальний вирок*, де лексема *обвинувачувальний* реалізує не лише атрибутивне, а й процесуальне значення, зумовлене семантикою дієслівного суфікса *-ува-* у його граматичній структурі, і має прозору дериваційну будову (*обвинувачува+льн+ий*) із яскраво вираженою похідністю від дієслова *обвинувачувати*. Стилiстичною помилкою є вживання у наведеному тексті словосполучення *іспитовий строк* як дослівного перекладу російського аналога *испытательный срок*, літературним відповідником якого в українській мові є сталий вислів *випробний термін*. Невідповідним семантиці вузького контексту є слово *залік* у словосполученні *рішення про залік попереднього ув'язнення*, семантико-синтаксичним трансформом якого є конструкція *рішення про те, що попереднє ув'язнення буде залічено/заліковано*, предикативний компонент якої неадекватний значенню висловлювання і має бути заміненим на семантичний відповідник *зараховано*; отже, дана сполука нормативно має виглядати як *рішення про зарахування попереднього ув'язнення*. Надмірне перевантаження наведеної синтаксичної конструкції однорідними структурними елементами затемнює її смисл, ускладнюючи адекватне її розуміння та тлумачення.

У третьому розділі «Логіко-семантичні девіації у семантичній структурі нормативно-правових актів України» проаналізовано причини породження і таксономічні ознаки девіантних вживань, які не є прямим наслідком мовної некомпетентності авторів, проте експлікуються саме з текстових структур як матеріальних носіїв правових приписів.

Девіації цього типу безпосередньо не пов'язані із відхиленням від мовних норм, оскільки їх наявність у тексті не зумовлюється внутрішньотекстовими

чинниками, а спричинена кореляцією в системі екстралінгвістичний/інтролінгвістичний світ. Тексти, що містять такі девіації, можуть бути побудованими лінгвістично правильно, проте або містити інформацію, яка викривлює факти реальної дійсності, протирічить їм, або ж зовсім не містити конструктивної інформації [В. А. Широков]. До відхилень даного типу відносимо логіко-лінгвістичні та онтологічні девіації. До логіко-лінгвістичних девіацій належать тавтологічність, контрадикторність, інформаційна неповнота висловлювання та логіко-синтаксична аномальність.

Тавтологічність є одним із типів логіко-лінгвістичної аномальності текстів нормативно-правових актів, сутність якої полягає у недоцільному, «зайвому» повторі компонентів речення – тавтології. Аномальність такого роду є наслідком порушення формально-логічного закону тотожності, основною властивістю якого є його визначеність. Цей закон якісно визначає предмети і суттєві явища, що віддзеркалюються у мисленні людини. Він означає, що людина, обмірковуючи і характеризуючи щось, повинна виділяти у предметі міркування суттєві ознаки і уникати несуттєвих.

У юридичних текстах зустрічаються випадки лексичної і семантичної тавтологічності. Лексичною тавтологічністю вважаємо зайвий за смыслом повтор однакових чи синонімічних слів, семантичною тавтологічністю – вживання у тексті лексем, які або мають ідентичну семну структуру, або значення однієї лексеми частково чи в повній мірі інтерферується значенням іншої.

Прикладом лексичної тавтологічності висловлювання є такий текст: **«Від імені органів спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з державного нагляду за додержанням законодавства про працю розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення мають право: державні інспектори праці територіальних органів – штраф до дванадцяти неоподатковуваних доходів громадян; - Головний державний інспектор праці України, його заступники; державні інспектори праці спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з державного нагляду за додержанням законодавства про працю – штраф до чотирнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.»** (Кодекс України про адміністративні правопорушення). Структурно невиправданим повтором вважаємо випадки актуалізації логічного суб'єкта дії – від імені **органів спеціально уповноваженого органу виконавчої влади ...розглядати справи... мають право... державні інспектори праці територіальних органів.**

Семантичну тавтологічність спостерігаємо у висловлюванні: **«Авіаційний персонал – це особовий склад авіаційного підприємства, організації, підрозділу, навчального закладу, що складається з авіаційних спеціалістів за професійною ознакою.»** (Повітряний кодекс України). Атрибутив **авіаційний** є безпосереднім показником професійної ознаки (професія – авіатор), тому введення у речення пояснювального компонента за **професійною ознакою** є семантично зайвим, а отже – логічно девіантним.

Сутність контрадикторності полягає у порушенні формально-логічного закону суперечності /несуперечності, тобто в наявності у висловлюванні двох суджень, що протирічать одне одному – контрадикцій. Наприклад, прихована контрадикція наявна у наступному тексті: **«Всі місця, що становлять дипломатичну пошту та консульську валізу, повинні мати видимі зовнішні ознаки, що свідчать про їх характер. Дипломатична пошта може містити виключно дипломатичні документи та товари, призначені для офіційного**

користування, а консульська валіза – тільки офіційну кореспонденцію та документи або товари, призначені виключно для офіційного користування.» (Митний кодекс України). Якщо дипломатична пошта та консульська валіза – це місце, тобто локації (про що свідчить перше речення наведеної статті згаданого кодексу), то внаслідок лексичної заміни компонентів у другому реченні виникає контрадикторна ситуація – *місце може містити*. Але ж у місці можна *знаходитися, перебувати*, а містити у собі що-небудь (конкретні матеріальні предмети – товари, документи тощо) може лише посудина чи предмет, призначені для зберігання чи транспортування інших предметів.

Наявність у текстових одиницях інформаційної неповноти вказує на брак компонентів текстової структури для передачі смислу пропозиції; явної помилки такі висловлювання не містять, як і конструктивної інформації щодо предмета мовлення. Засвідчують таке явище речення із «нульовою» інформативністю, наприклад: *«Власність зобов'язує»* (Цивільний кодекс України). Наведене висловлювання не містить жодних відомостей щодо того, кого і до чого зобов'язує власність, тому його вживання у тексті нормативно-правового акту, який повинен бути максимально інформаційно насиченим, вважаємо недоречним.

Логіко-синтаксичні девіації – це помилкові висловлювання, що виникають на етапі побудови поверхневої структури речення, коли смислові зв'язки між окремими компонентами пропозитивної структури оформлюються за допомогою наявних у мові ресурсів, які стають матеріальними носіями певних граматичних відношень [І.М. Кобозєва]. Граматичні відношення у реченні віддзеркалюють відношення між об'єктами позамовного світу, про які йдеться у повідомленні, тобто обмежена кількість мовних засобів слугує для вираження потенційно нескінченної множини відношень та зв'язків між явищами, і від правильного вибору таких засобів залежить достовірність інформації, закодованої у мові. Невідповідність вибраної автором граматичної форми для вираження семантико-логічних відношень між смисловими блоками синтаксичної структури призводить до девіантності висловлювань, серед яких виділяються одиниці з помилковим оформленням логіко-синтаксичних відношень у реченні та з логічною неоднозначністю синтаксичної структури.

Неправильне оформлення логіко-синтаксичних відношень полягає у невідповідності дібраного автором способу граматичного представлення синтаксичних зв'язків логічним відношенням між смисловими блоками речення. Наприклад: *«До осіб, позбавлених волі, якщо вони чинять фізичний опір персоналу колонії, злісно не виконують його законні вимоги, проявляють буйство, беруть участь у масових заворушеннях, **захваті** заручників або чинять інші насильницькі дії, а також у разі втечі з-під варти з метою припинення вказаних **протиправних дій**, а також запобігання заподіяння цими особами шкоди оточенню або самим собі застосовуються фізична сила, спеціальні засоби, гамівна сорочка та зброя.»* (Кримінально-виконавчий кодекс України). Спосіб граматичного оформлення виділеної частини синтаксичної конструкції передбачає таку експлікацію логічних відношень: *особи, позбавлені волі, тікають з-під варти з метою припинення вказаних протиправних дій* – що явно не відповідає авторському задумові. Для правильної побудови висловлювання із адекватними референтній ситуації відношеннями потрібно перемістити першу частину девіантної структури у логічний блок, що визначає ряд умов, за яких застосовується фізична сила і т.п., і синтаксично відділити його від логічного блоку зі значенням мети: *До осіб, позбавлених волі, якщо вони чинять фізичний*

опір персоналу колонії, злісно не виконують його законні вимоги, проявляють буйство, беруть участь у масових заворушеннях, захопленні заручників, втечі з-під варти або чинять інші насильницькі дії, з метою припинення вказаних протиправних дій, а також запобігання заподіяння цими особами шкоди оточенню або самим собі застосовуються фізична сила, спеціальні засоби, гамівна сорочка та зброя.

Логічна неоднозначність синтаксичної структури полягає у неможливості точного співвіднесення смислового навантаження речення і відповідного йому референта, що може призвести до небажаних альтернатив у трактуванні юридичного тексту. Іноді така неоднозначність зумовлюється вживанням невідповідного смисловим відношенням між частинами висловлювання сполучника, наприклад: *«Якщо договором купівлі-продажу встановлено, що ціна товару підлягає зміні залежно від показників, що зумовлюють ціну товару (собівартість, затрати тощо), але при цьому не визначено способу її перегляду, ціна визначається виходячи із співвідношення цих показників на момент укладання договору і на момент передання товару»* (Цивільний кодекс України). Враховуючи кон'юнктивний характер єднального сполучника і, аналізований текст можна витлумачити таким чином, що ціна товару змінюється двічі – і на момент укладання договору, і на момент передання товару. Проте такий порядок речей є нереальним, оскільки передання товару здійснюється, як правило, особами (експедиторами, транспортувальниками тощо), які не уповноважені здійснювати торгові операції, пов'язані зі зміною ціни товару. До того ж укладання договору купівлі-продажу передбачає зазначення кінцевої ціни товару у грошовому вираженні, адекватно відображати відношення між альтернативними ситуаціями зміни ціни товару здатен зв'язок ампліфікації, мовним виразником якого є розділовий сполучник **або**: *на момент укладання договору або на момент передання товару.*

Серед логіко-семантичних девіацій окремо виділяються онтологічні. Це такі висловлювання, зміст яких не відповідає об'єктивно існуючому порядку речей, наприклад: *«Науковим відкриттям є встановлення невідомих раніше, але об'єктивно існуючих закономірностей, властивостей та явищ матеріального світу, які вносять докорінні зміни у рівень наукового пізнання»* (Цивільний кодекс України). Насправді наукових відкриттів, які б вносили докорінні зміни у рівень наукового пізнання, існує небагато. Як правило, наукові відкриття уточнюють, доповнюють наукові знання або можуть призвести до зміни наукової парадигми, але не рівня пізнання. Аномальність даного типу зумовлюється наявністю оцінного судження в абсолютного показника, наприклад: *«До малопродуктивних земель відносяться сільськогосподарські угіддя, ґрунти яких характеризуються негативними природними властивостями, низькою родючістю, а їх господарське використання за призначенням є економічно неефективним»* (Земельний кодекс). Вважаємо, що застосування системи оцінювання за опозицією *позитивний/негативний* щодо природного об'єкту є невиправданим, оскільки ґрунт може бути *придатним/непридатним* для певних видів господарської діяльності, характеризуватися *високою/низькою* родючістю, проте ґрунтів (якщо це ґрунт, а не земна поверхня), які б характеризувалися *негативними природними властивостями*, в природі не існує.

У **висновках** до дисертації узагальнюються основні результати дослідження.

У сучасній лінгвістичній науці питання порушення мовних норм та проблеми пошуку їх класифікаційних параметрів розглядаються вітчизняними і

зарубіжними дослідниками не так часто. Полідисциплінарний підхід, який застосовано у дисертаційній праці, видається нам перспективним із огляду на можливість усебічного та максимально об'єктивного вивчення девіантних явищ у нормативно-правових текстах. Аналіз сучасної лінгвістичної літератури та специфіка досліджуваного матеріалу показали, що теоретичними засадами вивчення девіацій у юридичних текстах є здобутки лінгвістичної теорії тексту, дискурсології, когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, девіатології, лінгвістичної семантики, функціональної стилістики та ін. У рамках теорії тексту та дискурсології нами було з'ясовано специфічні риси правничого тексту, що є компонентом юридичного дискурсу, такі як ясність, точність, експресивна нейтральність, динамічний характер висловлювань. Останні здобутки когнітивної лінгвістики та психолінгвістики дали змогу розглядати девіації у контексті процесів мислеоформлення та текстопородження і дозволили змоделювати виникнення відхилень від мовних норм як збій у роботі цих психічних механізмів. У межах девіатології розглядалися різні підходи до поняття девіації та погляди на принципи класифікації аномальних мовних явищ, на основі чого нами було здійснено пошук таксономічних параметрів девіантних вживань у нормативно-правових текстах. Теоретичні напрацювання вчених-семантистів та стилістів були нами застосовані при аналізі та класифікації виявлених девіантних одиниць, а також при виробленні практичних рекомендацій щодо правильного мовного оформлення текстів нормативно-правових актів.

У дихотомії мовна норма/мовна аномалія перша, як універсальна оцінювальна категорія, належить до класу понять, що не є об'єктивними характеристиками мови як системи, а виявляються результатом пошуку і свідомого вибору мовним колективом серед потенційно можливих варіантів найбільш оптимальних способів вираження думки за допомогою мовних знаків. Поняття норм та потреби їх вироблення залишаються актуальними для тих типів дискурсів, що характеризуються чіткою регламентацією суспільних відносин та формалізацією комунікативних моделей і текстів як основних способів вираження інтенцій учасників спілкування. Саме до таких типів належить юридичний дискурс і правничий текст як найважливіший його складник.

Наші спостереження над текстовими одиницями у нормативно-правових актах показали, що диференційними ознаками їх семантичної структури є зв'язність і логічність викладу, максимальна інформативність, смислова «прозорість», експресивна нейтральність. У межах досліджуваних одиниць особливої ваги набуває вивчення різноманітних аномальних зрушень семантичної структури правничих текстів як небажаних явищ, що можуть мати серйозні юридичні наслідки при тлумаченні та застосуванні правових норм.

Девіації у нормативно-правових актах розглядаються як порушення у роботі когнітивних механізмів текстопородження, які на мовному рівні проявляються у певних типах текстових структур. Виявлені таксономічні ознаки мовних девіацій у юридичних текстах дозволили розподілити девіативи на два класи: лінгвотекстові девіації, таксономічні параметри яких вказують на порушення норм різних рівнів мовної системи, та логіко-семантичні девіації, класифікаційними маркерами яких є порушення законів формальної логіки.

Серед лінгвотекстових девіантних вживань виділяються лексико-семантичні, граматико-семантичні та функціонально-семантичні девіації. Основною причиною виникнення лексико-семантичних девіацій є збій у роботі когнітивних механізмів текстопородження на етапі категоризації та побудови пропозитивної

структури майбутнього висловлювання і заповнення виділених фреймових блоків конкретним лексичним матеріалом, що виявляється у незаповненості валентних позицій предикатів відповідними актантами, скороченні пропозитивної структури висловлювання або ж надмірній лексикалізації пропозиції, порушенні законів сполучуваності лексем тощо.

Граматики-семантичні девіації спричинені ігноруванням характеру граматичних відношень та зв'язків між членами майбутнього речення або його частинами і виникають на етапі побудови поверхневої синтаксичної структури, що виявляється у граматичній неузгодженості компонентів речення, неадекватній іменниково-займенниковій кореляції, порушенні правил прийменниково-іменного керування тощо.

Причиною появи у текстах нормативно-правових актів функціонально-семантичних девіацій є недотримання автором імплікатур правового дискурсу та незнання особливостей офіційно-ділового стилю української мови, проявом чого є вживання у текстах законів русизмів, лексики невідповідного регістру мовлення, висловлювань з інверсивним порядком слів, що затемнює темо-рематичне їх членування та ін.

Логіко-лінгвістичні та онтологічні девіації, які є різновидами логіко-семантичної девіантності висловлювань, безпосередньо не пов'язані із мовною компетенцією автора законодавчих текстів, проте виявляються вони саме на текстовому рівні права. Причиною появи логіко-лінгвістичних девіацій у правничих текстах є порушення формально-логічних законів мислення, текстовими проявами чого виступають тавтологічність та контрадикторність, а також інформаційна неповнота висловлювань, яка маркує порушення формально-логічного закону достатньої підстави; логіко-синтаксичні девіації виникають внаслідок неадекватного представлення логічних відношень між компонентами висловлювання за допомогою відповідних засобів логіко-синтаксичного зв'язку. Онтологічні девіації вказують на порушення відповідності інформації, представленої в текстах, реально існуючому порядку речей.

Аналіз девіантних вживань у текстах нормативно-правових актів дозволив зробити певні узагальнення у вигляді рекомендацій щодо семантико-синтаксичного оформлення таких текстів відповідно до рівнів текстової організації. Для лексичного рівня текстів нормативно-правових актів максимально релевантною має бути уніфікація юридичних термінів, чітке приписування явищам та об'єктам онтологічно властивих їм ознак. Для граматичного рівня важливими компонентами текстової організації є послідовне дотримання мовної парадигми та уникнення граматичної неузгодженості взаємозалежних компонентів текстової структури, тяжіння до побудови складних речень двокомпонентної структури із чітко вираженим за допомогою відповідних сполучних засобів логічним зв'язком. Для функціонального рівня характерною є заборона на вживання експресивно забарвленої лексики, дотримання прямого порядку слів у текстових одиницях та ін.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Афанасьєва О.С. Типи семантичних девіацій у текстах нормативно-правових актів / О. С. Афанасьєва // Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наукових праць / Відп. редактор М.Я.Плющ. – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2008. – Випуск 4. – С. 9-13

2. Афанасьєва О.С. Граматико-семантичні девіації в текстах нормативно-правових актів / О. С. Афанасьєва // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2009. – С. 9-13

3. Афанасьєва О.С. Лексико-семантичні девіації у текстах нормативно-правових актів / О. С. Афанасьєва // Вісник Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника. Філологія (Мовознавство). Випуск XXI-XXII. – Івано-Франківськ, 2009. – С. 77-80

4. Афанасьєва О.С., Чумак В.В. Семантичні девіації в українських нормативно-правових текстах / В. В. Чумак, О. С. Афанасьєва // Мовознавство. – 2009. – № 2. – С. 61–68

5. Афанасьєва О. Таксономія логічних девіацій у нормативно-правових актах / О. Афанасьєва // Українська мова : наук.-теорет. журн. Ін-ту укр. мови НАН України. – 2010. – № 3. – С. 64-72

АНОТАЦІЯ

Мільченко О.С. Семантичні девіації в нормативно-правових текстах. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Інститут філології. – Київ, 2011.

Дисертація присвячена дослідженню семантичних аномалій у текстах нормативно-правових актів на матеріалі чинних українських кодексів. У праці подано таксономію девіацій у текстах права та запропоновано варіанти їх заміни відповідно до вимог українського літературного слововживання.

У дисертації представлено основні типи відхилень від мовних норм – лінгвотекстові та логіко-лінгвістичні девіації. Поєднання здобутків комунікативної, когнітивної лінгвістики, лінгвістичної семантики, прагматики, методів компонентного аналізу та когнітивного моделювання дало змогу системно описати девіантні одиниці, виявити причини їх породження, механізми утворення та визначити оптимальні способи їх заміни на семантично правильні конструкції. На основі аналізу аномальних структур у текстах нормативно-правових актів запропоновано конкретні рекомендації щодо семантичної організації законодавчих документів з метою уникнення смислової неоднозначності текстових одиниць.

Ключові слова: девіація, мовна аномалія, мовна норма, семантика, нормативно-правовий текст.

АННОТАЦИЯ

Мильченко О.С. Семантические девиации в нормативно-правовых текстах. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Киевский национальный университет им. Т. Шевченка, Институт филологии. – Киев, 2011.

Исследование посвящено изучению семантических девиаций в нормативно-правовых текстах и выполнено на материале действующих украинских кодексов как законов, наиболее полно охватывающих и регулирующих все сферы жизнедеятельности общества. В работе рассмотрена специфика статуса девиации для текстов различных стилей в контексте

понятия языковой нормы; представлены основные теоретические подходы к построению текстов нормативно-правовых актов в тесной связи с их специфической коммуникативной направленностью.

В диссертации проводится анализ основных, наиболее распространенных аномалий в текстах нормативно-правовых актов – лингвотекстовых и логико-лингвистических девиаций.

Понятие языковой нормы является ключевым для многих сфер общения, одной из которых выступает юриспруденция как важный регулирующий механизм общественных отношений. Универсальность и обязательность законов для всех граждан диктует необходимость создавать понятные и однозначные нормативно-правовые тексты, не допускающие вариантов их толкования и трудностей при прочтении и понимании. Отклонения от норм в текстах права становятся преградой для правильного толкования законов и успешной правовой коммуникации, поэтому они носят статус девиаций – языковых конструкций, не предусмотренных импликатурами правового дискурса.

В диссертации на основании теоретических предпосылок коммуникативной лингвистики, когнитивной лингвистики, лингвистической семантики, прагматики представлена таксономия девиантных структур в нормативно-правовых текстах. Формальным дифференциальным признаком для объединения ряда аномальных высказываний в один класс стал способ их текстового представления; смысловая организация девиаций осуществлялась на основе механизмов речепорождения и построения ментальных структур будущего текста. В зависимости от уровня организации языковой системы, к которой принадлежит выявленная единица-девиатив, и от этапа порождения высказывания были выделены следующие виды лингвотекстовых девиаций: лексико-семантические аномалии как нарушения построения пропозитивной структуры высказывания и правил категоризации, проявляющиеся в нарушении правил сочетаемости слов, неадекватном контексту употреблении терминов, неполной или чрезмерной лексикализации пропозиции; грамматико-семантические аномалии как нарушения правил построения глубинных синтаксических структур, которые на внешне-синтаксическом уровне проявляются в виде несогласованности главного и зависимого компонентов конструкций разной сложности, не отображающем реальные отношения между предметами употреблении служебных частей речи, чрезмерной перегруженности синтаксических структур различными оборотами, зависимыми частями; функционально-семантические аномалии как нарушения регистра общения, которые проявляются в употреблении стилистически несоответствующей официально-деловому стилю лексики, русизмов, инверсионному порядку слов в предложении. Логико-лингвистические девиации рассматриваются как ошибки при построении логических связей между компонентами высказывания или несоответствия смысла текста референтной ситуации и реальному положению вещей в экстралингвистической действительности.

Проведенное исследование дало возможность проанализировать девиации в текстах нормативно-правовых актов и на основании этого анализа предложить ряд дополнений к рекомендациям, касающимся семантически корректного построения текстов закона.

Ключевые слова: девиация, языковая аномалия, языковая норма, семантика, нормативно-правовой текст.

ABSTRACT

Milchenko O.S. Semantic deviations in the texts of laws. – Manuscript.

Dissertation for the Candidate's degree in Philology on the speciality 10.02.01 – Ukrainian language. – Taras Shevchenko's National University of Kyiv, Philological Institute. – Kyiv, 2011.

The thesis focuses on the study of semantic anomalies in the texts of laws on the materials of the valid codes. The taxonomy of deviant customs and its normal variants in law texts is proposed in the dissertation.

The main types of the deviant customs – textual and logical – were considered in the dissertation. Description of the deviations, explication of the mechanisms of its appearance, search the ways of its correct customs were based on the theoretical background of the communicational, cognitive linguistics, semantics, pragmatics, methods of the component analysis and cognitive modelling. On the base of analysis of the massive of the anomaly structures in law texts changes to the valid laws and recommendations to its semantic correction have been proposed.

Key words: deviation, language anomaly, language norm, semantics, law text.